

Rauhaa rauhattomuuteen: luonnon ja eläinten merkitys vaikeissa oloissa eläneiden lasten elämässä, n. 1945–1960

Antti Malinen

Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina huomattava osa suomalaislapsista joutui sopeutumaan erilaisiin elämänmuutoksiin ja kotioloissa koettaviin vaikeuksiin. Artikkelissani käsittelen keinoja, joilla vaikeissa oloissa eläneet lapset pyrkivät pitämään yllä sekä turvallisuudentunnettaan että voimavarojaan. Turvattomien tilanteiden ennakointi ja valppaana olo muodostui lasten keskeiseksi käyttäytymisen malliksi. Valppauden jatkuva ylläpito kuitenkin kuormitti lapsia. Muistitietoaineiston perusteella rauhaa rauhattomuuteen haettiin osaltaan luonnosta ja eläimistä – lasten hiljaisista kuuntelijoista.

Johdanto

En osaa sanoa, kuinka usein kotona väkivaltaa oli. Voi olla, ettei kovinkaan usein, mutta se on jäänyt mieleen ahdistavana asiana ja sen ennalta-arvaamattomuus piti varpaillaan. Vaikka en itse joutunut väkivallan kohteeksi, sen näkeminen oli pelottavaa ja traumaattista. En muista, että asioita olisi keskustelemalla yritetty ratkoa, vaan tilanne leimahti päälle hetkessä, joskus lähes silmitön raivo. (Nainen, s. 1949, s. 1228, PJS.)

Tunnelma oli lapsen kannalta katsoen painostava kun en osannut olla oikein mitenkään. Kuljin paljon metsässä yksinäni ja puhelin siellä muurahaisille, pikkulinnuille ja erikoisille puillekin. Kun ihmissuhteet tuntuivat vaikeilta, niin tuolloin lemmikkien tarjoama läheisyys tuntui entistä tärkeämmältä. (Mies, s. 1939, s. 421, PJS.)

Kodin ahdistava ilmapiiri on toistuva teema toisen maailmansodan jälkeistä lapsuutta käsittelevässä muistitiedossa. Ahdistavan tunnelman tarkemmissa kuvauksissa nousevat esiin erilaiset turvattomuuden, pelon ja jännityksen kokemukset. (Kivimäki 2010.) Mainittuja tunnetiloja nostattivat useimmiten lasten vanhemmat, mutta myös muut samassa taloudessa asuvat läheiset. Yksinkertaisimmillaan ahdistava tunnetila saattoi nousta asumisen ahtaudesta, jatkuvasta toisten ihmisten läheisyydestä. (Malinen 2014.) Syvempiä turvattomuuden, pelon ja jännityksen tunteita aiheuttivat vanhempien sairaudet, huoli heidän jaksamisestaan, ja perheenjäsenten riitely sekä aggressiivinen, uhkaava tai väkivaltainen käyttäyty-

minen, jonka taustalta saattoi löytyä päihde- ja mielenterveyden ongelmia. Lasten jännittyneisyyttä korosti osaltaan lasten ja aikuisten välisen puhumisen puute: mitä oudoimpia asioita kokeneet lapset jäivät usein vaille kaipaamiaan selityksiä. Turvattomuuden keskelläkin lapset pyrkivät kuitenkin ylläpitämään turvallisuudentunnettaan.

Tarkastelen tässä artikkelissa toisen maailmansodan jälkeisissä vaikeissa oloissa eletyn lapsuuden kuvauksia muistitietoaineistoissa ja erityisesti lasten yksilöllisten ympäristökemusten näkökulmasta. Esitän artikkelissani, että vaikeissa kotioloissa eläneet lapset omaksuivat usein käyttäytymismallin, jota voidaan kuvata ympäristön jatkuvana tarkasteluna, valppautena ja sen ylläpitona. Pitämällä yllä valppautta lapset pyrkivät ennakoimaan turvattomia hetkiä ja myös ehkäisemään erilaisten riitojen kehittymistä jo ennalta. Valppauden ylläpito kuormitti kuitenkin lapsia. Muistitietoaineistot kertovat, että lapset hakivat rauhaa rauhattomuuteen luonnosta ja eläimistä. Rajaan tarkastelun kansakouluikäisiin lapsiin. Koulun aloittaessaan lapset olivat vielä riippuvaisia vanhemmistaan ja huoltajistaan, mutta vuosi vuodelta heidän elämänsä ja liikumisen mahdollisuutensa laajenivat. Vaikka lapset elivät vanhempiensa käskyvallan alaisuudessa jäi heidän elämässään tilaa myös omalle toimijuudelle. Artikkelissani haluan kiinnittää huomion lasten luonto- ja eläinsuhteiden merkityksellisyyteen yhtenä lasten hyvinvointia ylläpitäneenä tekijänä. Tarkastelussani käsitän luonnon laajasti ja suljen käsitteen sisälle niin lasten kohtaaman elollisen kuin elottoman luonnon, jota lapset itse myös muokkasivat.

Pääasiallisena tutkimusaineistona käytän Perheissä jatkunut sota? –keruun (jatkossa PJS) tuottamaa omaelämäkerrallista kirjoitettua muistitietoa. Keruussa (1.10.2015–31.5.2016) kerättiin toisen maailmansodan jälkeistä suomalaista perhe-elämää käsitteleviä muistoja. Toteutin keruun yhdessä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kanssa. Keruuesitteessä pyydettiin vastaajia jakamaan muun muassa kodin sodanjälkeistä tunneilmapiiriä koskevia muistoja, mukaan lukien mahdolliset turvattomuudet kokemukset. Kysely liittyy käynnissä olevaan post doc –tutkimushankkeeseen, jossa tutkin, miten sotakokemukset ja sotaan liittyvät olosuhteet, esimerkiksi asutuspula ja asutustilojen raivaus, vaikuttivat sodanjälkeiseen perhe-elämään, erityisesti lasten kokemustodellisuuteen sekä heidän kasvun ja kehityksen haasteisiinsa.

Perheissä jatkunut sota? -kyselyyn tuli vajaa 180 vastausta ja aineistoa kertyi kokonaisuudessaan noin 1400 sivua. Suurin osa vastaajista oli syntynyt 1930- ja 1940-luvuilla. Osa vastaajista koki keruun kysymyksenasettelun turhan ongelmalähtöisenä, muuan muassa traumoja liiaksi painottavana, ja he halusivatkin tuoda vastauksissaan esille vanhemmiltaan ja huoltajiltaan saamansa hyvän huolenpidon. Monet muistelijat kokivat puolestaan, että kaikista sodan vaikutuksista, usein kielteisistä, ei vielä ole keskusteltu riittävästi. He pitivät arvokkaana keruun tarjoamaa mahdollisuutta omien kokemusten esille tuomiseen ja käsittelyyn. 1940–1950-luvuilla lapsuuttaan eläneiden muistelijoiden kokemusten ja niille annettujen merkitysten kirjo näyttyy keruun perusteella hyvin laajana. Pilvi Torsti onkin havainnut, että suomalaisten kuvaa toisesta maailmansodasta ja sen vaikutuksista voi pitää moniulotteisena. (Torsti 2011.)

Keruesitteen ja sen esimerkkikysymysten laadintaa ohjasivat tutkimukselliset tavoitteet, joista yksi oli luoda aineiston avulla lisäymmärrystä juuri tässä artikkelissa käsiteltävästä vaikeissa oloissa elävien lasten pärjäämisestä. Yhtenä muistelua herättävänä kysymyksenä vastaajille esitettiin mahdollisuus nimetä tekijöitä, jotka olivat antaneet heille voimia mahdollisten vastoinkäymisten kestämiseen; esimerkkeinä mainittiin ystävät, uskonto, luonto, elokuvat ja kirjat. Mainitut esimerkit olivat nousseet esille aiemmassa lasten resilienssiä ja selviytymiskykyä (coping) käsittelevässä kirjallisuudessa lasta suojaavina tekijöinä. (Esim. Ungar 2012; Meadows 2010; Punamäki 2002.) Huomattavassa osassa keruu-

vastauksista tuotiinkin esille yksi tai useampi tekijä, jonka muistelija koki tuoneen jonkinlaista helpotusta lapsuudenaikaisiin vaikeuksiin. PJS-keruun rinnalla hyödynnän vertailuaineistona vuonna 2010 järjestetyn Oi Nuoruus -muistitietokeruun ”Nuoruus eilen” -sarjan muistitietoaineistoja. Oi Nuoruus -keruukutsussa vastaajia ei erityisesti ohjattu muistelemaan toisen maailmansodan ja sodan päättymisen jälkeisten vuosien merkitystä nuoruuden kokemukselle. (aineiston tarkemmasta kuvauksesta kts. Vehkalahti 2014) Oi nuoruus -keruun vastaajien mahdollisten luonto- ja eläinkokemusten kuvausten ja muistelujen voidaan näin ollen nähdä nousseen niiden omakohtaisesta merkityksellisyydestä.

Liitän käsittelyni laajempaan, kansainvälisestäikin vilkkaaseen niin sanottua uutta lapsuudentutkimusta koskevaan keskusteluun. Tätä melko nuorta, 1980-luvulla kehittynyttä tutkimussuuntausta ohjaa näkemys lapsista yhteiskuntiansa ja yhteisöjensä itsenäisinä sosiaalisina toimijoina. Uusi lapsuudentutkimus on pyrkinyt monipuolistamaan kuvaa lapsuudesta ja lapsen elämänpiiristä nostamalla tutkimuksen keskiöön lapsen elämän sellaisena kuin se on, eikä sellaisena millaiseksi lapsen elämän on määrä muuttua. Erityisen keskeinen käsite on ollut toimijuus. (Vrt. Katajala-Peltomaa & Vuolanto 2009, 11-12; Wrigley & Dreby 2005, 213.) Suomalaisessa lapsuudentutkimuksessa päähuomio on pitkään kohdistunut instituutioiden rooliin lasten elämää rakenteistaneena tekijänä, mutta viime vuosien tutkimuksessa on yhä enemmän on kiinnitetty huomiota myös lasten kokemusten tarkasteluun. Jo 1980-luvulla käynnistynyt, erityisesti toiseen maailmansotaan liittyneen muistelukulttuurin kasvu on rikastanut kuvaa sodan kokemuksesta ja myös lasten näkökulma on tuotu vahvasti esille. Aikuistuneet lapset, jotka ovat kärsineet sodasta esimerkiksi väestönsiirtojen, evakuoitien tai menetystensä takia ovat erityisesti halunneet, että myös heidän kokemuksensa tuodaan osaksi toisen maailmansodan ja sodanjälkeisen ajan historiakuvaa ja muistamista.

Muistitietoon ja haastatteluihin nojautuvissa historiantutkimuksissa on tuotu esille keinoja, joilla lapset pyrkivät sopeutumaan vaikeisiin elämäntilanteihinsa. Lasten sotakokemuksia ja selviytymistä käsittelevässä tutkimuksessa päähuomio on kohdistunut erityisesti lasten ihmissuhteisiin ja luotettavien ja turvallisten aikuisten merkityksen tarkasteluun. (Esim. Näre, Kirves & Siltala 2010) Huomiota on kiinnitetty myös muistelijoiden myöhemmän terveyden tarkasteluun ja myöhemmällä iällä tapahtuneeseen asioiden selvittelyyn ja työstämiseen. (Esim. Wendisch 2012; vrt. Ojanen 2013.) Artikkelissani pyrin osaltani monipuolistamaan kuvaa sodanjälkeisestä lapsuudesta kiinnittämällä huomiota lasten selviytymiskeinojen moninaisuuteen.

Kysymyksenasettelun rakentamisessa olen hyödyntänyt resilienssi-tutkimuksen havaintoja siitä, että lasten selviytymistä tarkasteltaessa on mielekästä tarkastella lasten elämänpiirejä kokonaisuudessaan. (Masten 2014; Rutter 2012; Wells & Evans 2003.) Vaikka lapset kokivat kodin piirissä lyhempää tai pitkäkestoisempaa turvattomuutta, saattoivat he löytää turvaa ja lohtua esimerkiksi koulun opettajista, lähisukulaisista tai ikätovereistaan. Resilienssi-termille ei ole vakiintunutta suomalaisten termiä, mutta se voidaan määrittellä kykyinä pitää puolensa ja toipua hajottavista elämänhaasteista, kriiseistä ja vastoinkäymisistä. (Masten 2014, 9.) Tutkijat ovat viime vuosina aiempaa voimakkaammin pyrkineet tarkastelemaan resilienssiä dynaamisena, prosessinomaisena ilmiönä, jossa olennaiseen osaan nousevat erilaiset vuorovaikutussuhteet. (Masten 2014, Rutter 2012.) Artikkelini keskittyy erityisesti maaseutua ja maaseutumaisia lapsuuden elinympäristöjä koskevaan muisteluun. Maalaismiljöössä elävien lasten jokapäiväisessä elämässä tapahtui vuorovaikutusta paitsi ihmisten, myös luonnon ja eläinten kanssa. Rajaan tarkasteluni luonnon ja eläinten kanssa tapahtuvan vuorovaikutuksen tuottamien positiivisten kokemusten tarkasteluun. Luonto sai

myös kielteisiä merkityksiä esimerkiksi pimeään talviaikaan sijoittuvien koulumatkojen muistelussa, jolloin luonto näyttäytyy pelkojen, kylmyyden ja väsymyksen lähteenä. (vrt. Tuomaala 2011, 357.)

Muistitiedosta nousevien havaintojen tulkinnessa hyödynnän erityisesti ympäristöpsykologian ja ihmistieteellisen eläintutkimuksen piirissä tehtyä tutkimusta, jossa on tarkasteltu luonnonympäristöissä ja eläinten kanssa vietettävän ajan hyvinvointivaikutuksia. (Esim. Chawla 2014; Laatu 2012; Salonen 2012; Korpela et. al. 2001.) Edellä mainittuja lähestymistapoja edustavat tutkijat ovat hyödyntäneet haastattelu- ja kyselyaineistojen lisäksi muistitieto- ja perinneaineistoja, joita on kerätty muun muassa hevosiin ja lehmiin liittyvistä muistoista (Leinonen 2013; Schuurman 2012; Pietiläinen 2014; vrt. Hytönen et. al. 2016, 138.) Tutkimuksissa on kuitenkin keskitytty usein yhteen aineistoon ja siten yhden tietyn eläinsuhteen tarkasteluun. Kuitenkin maalaismiljöössä elävien lasten kasvuympäristöt olivat luonteeltaan usein rikkaita, sisältäen vaihtuvia luontoympäristöjä ja eläinsuhteita niin lemmikkeihin kuin koti- ja villieläimiin.

Kotielämän rauhattomuus: lasten kasvuympäristöihin sisältyneet riskitekijät

Sodanjälkeisinä vuosina lapsuuttaan eli noin miljoona suomalaista, jos lapsiksi lasketaan alle 15-vuotiaat. Lasten kesken on löydettävissä suuria eroja sen suhteen, missä määrin he pääsivät elämään kasvun ja kehityksen kannalta turvallisissa tai suotuisissa oloissa, joissa jonkinlainen lapsuuden huolettomuus vallitsi. Tietyllä osalla lapsiväestöstä voidaan nähdä olleen muita suurempi riski kokea kasvatukseen ja laajemmin elinoloihinsa liittyviä kielteisiä kokemuksia, esimerkiksi puutteellista kasvatusta. Vanhemmuuden edellytyksiä kuluttivat jokapäiväisen niukuuden ja suuren työtaakan lisäksi (vrt. Leinonen 2004) sodan kokeneiden aikuisten moninaiset menetykset ja itse sotakokemukset, joiden työstäminen varsinkin rintamasotilailla saattoi jatkua jopa vuosia, osin pidempääkin sodan päättymisen jälkeen. Lukumääräisesti suurimman ryhmän muodostivat evakkolapset, joiden määrä nousi noin 140 000:een, sotaorpoja oli noin 50 000, ja eri tavoin oirehtivien veteraanien ja sotainvalidien lasten määrä lienee sekin noussut kymmeniin tuhansiin. (Riutamaa 2016; Ponteva 1977; Ranta-Knuuttila 1992.) Edellisten lisäksi Suomeen palanneista reilusta 50 000 sotilapsesta tuhannet kokivat kieleen, koulunkäyntiin ja toisaalta perheyhteisöön sopeutumiseen haasteita (Heilala 2016; Eriksson et. al. 2014). Myös evakkolapsia kuormittivat toistuvat muutot sekä uusiin naapurustoihin ja kouluihin sopeutuminen (Riutamaa 2016; Savolainen 2015.)

Sodan sosiaalisten vaikutusten kirjosta ja eriaikaisuudesta kertoo osaltaan se, että samaan aikaan kun eteläisessä Suomessa alettiin ottaa vastaan kotiutuneita miehiä, niin Lapissa alettiin vasta evakuoida alueen asukkaita. Lapissa evakuoitujen lukumäärä nousi lähes 150 000:een. (Tuominen 2015.) Lisäksi on huomattava, että sotalasten paluu Ruotsista sujui melko hitaasti. Vuoden 1945 lopussa Ruotsissa oli vielä yli 20 000 sotalasta, ja pysyvästi länsinaapurimme jäi yli 7000 lasta. Lasten kasvuympäristöön sisältyvien riskien erot olivat paitsi väestöllisiä ja sosiaaliryhmittäisiä, myös alueellisia. Lappi, Pohjois-Karjala, Kainuu, mutta myös isommat asutuskeskukset kuten Helsinki, Tampere, Turku ja Lahti, olivat alueita, joihin sota erilaisten tuhojen ja muiden välittävien mekanismien välityksellä vaikutti voimakkaammin.

Sodanjälkeisinä vuosina noin 100 000 perheen arkeen kuului elämä rakennustyömailla, joko omaa kotia tai asutustilaa rakentaen. Lapsuuttaan rakennustyömailla vietti vähintään 250 000 suomalaista. Perheellisille maanhankintalaki mahdollisti asumiseen ja elinkeinoon

liittyvien haaveiden tavoittelun ja toteuttamisen. Samanaikaisesti kun pientilallisen elämä tai kodinrakentaminen toi mukanaan kaivattua elämänhallintaa, se loi uusia pakkoja aikuisien todellisuuteen. Unelmien ja elämänhallinnan tavoittelulla oli hintansa, joka realisoitui usein velkataakkana ja suurena työmääränä. Kaupungeissa vajaat 30 000 perhettä kärsi jatkuvasti asuntopulasta, jopa suoranaisesta kodittomuudesta. Kotitaloustöiden tekeminen vei huomattavasti aiempaa enemmän aikaa, sillä ahdas ja puutteellinen asuminen yleistyi. Alivuokralaisina tai asukkeina asuvilla perheillä ei aina ollut mahdollisuutta keittiön käyttöön, mikä vaikeutti huomattavasti niin ruuanlaittoa kuin pyykinpesua. Ruokaa ja vettä jouduttiin lämmittämään pienillä kaasuliekeillä, tai sähkölevyillä. Elintarvike- ja tavarapulan oloissa päivittäisten välttämättömyyksien toteutus vei aikaa, ja esimerkiksi kaupungeissa pelkätään kauppojen jonoissa jouduttiin kuluttamaan jopa useita tunteja. (Malinen 2014, 2015.)

Suurelle osalle suomalaislapsista heidän vanhempiansa elämä näyttäytyikin kiireen, huolten ja vaihtelevien tunnetilojen leimaamana. Merkittävä osa aikuisväestöstä joutui sopeutumaan samanaikaisesti sekä tavallisiin elämäntiloihin liittyviin elämänmuutoksiin (avioliiton solminen, perheen ja kodin perustaminen, vanhemmaksi tulo), että sotaan liittyviin epätavallisiin elämänmuutoksiin (kodin ja asuinpaikan menetys, leskeytyminen, vammautuminen, sotilaasta siviiliin siirtyminen) sekä yleiseen niukkuuteen. Kun vanhempien aika ja voimat menivät jokapäiväisestä arjesta selviämiseen ja omien kokemusten käsitteilyyn, oli lasten vaikea löytää oma paikkansa niin perheessä kuin laajemmin maailmassa. (vrt. Vehkalahti 2014, 64.)

Erilaisten stressitekijöiden täyttämässä perheissä huolenaiheet ja vastuut valuiivat myös lasten elämään. Hyvinkin nuoret, juuri kansakoulun aloittaneet lapset kiedottiin aiempaa tiivimmin aikuisten elämään antamalla heille vastuuta omien ja sisarustensa tarpeiden tyydytyksestä (vrt. Häkkinen 2014, 36). Pientiloilla ja erityisesti asutustiloilla lapsilla jouduttiin teettämään töitä aiemmat, jopa sodanaikaiset normit ylittävällä tavalla. Perheissä, joissa vanhemmuuden edellytyksiä heikensivät erilaiset sairaudet ja päihdeongelmat, joutuivat lapset sekä vapaaehtoisesti että tahtomattaan opettelemaan hoivaajan roolia. Lapset joutuivat kannattelemaan vanhempiaan, jotka omalla käytöksellään toivat ajoittaista ja välillä pitempikestoistakin turvattomuutta lasten elämään.

Turvattomuuden hetket ja niiden ennakointi

Lasten sodanjälkeisissä perheissä kokema turvattomuus oli hyvin erilaista. Huoli vanhempien terveydestä oli eräs keskeisimpiä turvattomuuden tunteen herättäjiä. Sotainvalidit joutuivat pärjäämään kipujensa ja kolotustensa kanssa, ja vaikka kipuilua pyrittiin peittämään, pystyivät lapset lukemaan isiensä kasvoilta, milloin jokin työtaakka tai asento kävi liian raskaaksi. Kipujen lisäksi huomattava määrä sotainvalideista joutui elämään todellisen kuolemanvaaran kanssa. Erityisesti sotatuberkuloottiset, joiden määrä kohosi noin 15 000:een, joutuivat kamppailemaan terveydestään. Vuoden 1948 loppuun mennessä sotatuberkuloosiin menehtyneiden määrä kohosi noin 2300:aan ja kahden seuraavan vuoden kuluessa määrä kohosi jo 3800:aan. (Honkasalo 2000, 270.)

Kuva 1. Kuvassa järvenpääläinen maanviljelijä, Tyrjän taisteluissa heinäkuussa 1941 toisen kätensä menettänyt Reino Hakulinen maatilansa töissä. Kuvälähde: Sotainvalidien Veljesliitto.

Myös noin 10 000 aivoinvalidin joukkoon mahtui useita tuhansia miehiä, joiden oireilu jatkui rauhan tulon jälkeen. Vammoihin sopeutumista vaikeuttivat asumiseen liittyvät puutteellisuudet sekä työympäristö, jossa ei huomioitu miesten muuttanutta työkykyä. Jaakko J. Ranta-Knuutila on aivoinvalidia käsittelevässä tutkimuksessaan tuonut esille, että rasituksen alaisina heille saattoi ilmaantua erilaisia psyykkisiä ja fyysisiä oireita, kuten ahdistuneisuutta, masentuneisuutta, vihamielisiä reaktioita sekä ruumiillisina oireina päänsärkyä, huimausta ja runsasta lääkkeiden ja alkoholin käyttöä. (Ranta-Knuutila 1992, 18.)

Isien lisäksi myös äitien jaksaminen herätti lapsissa huolta. Perheenäitien ja –emäntien työaikaa koskevat tutkimukset 1930–1940-luvuilla toivat esille, että kodeissa työskentelevien perheenäitien työaika saattoi kohota helposti 10–12 tuntiin. Eniten aikaa kului ruokatalouteen, siivoukseen ja vaatteiden valmistukseen. Uupumus näkyi paitsi heidän olemuk-

sessaan myös puheissaan. Töitä tehtiin suu tiukkana viivana ja lasten kysymyksiin vastattiin pikaisesti jos laisinkaan. Nykykäsityksen mukaan tuhansien vanhempien voidaan nähdä kärsineen voimakkaan ruumiillisen rasituksen rinnalla kroonisesta stressistä, jota aiheuttivat muun muassa rakentamiseen liittyvät lainat ja niukkuuden kanssa pärjäämiseen liittyvät tekijät.

Muistitietoaineistot sisältävät kuvauksia siitä, miten lapset tarkkailivat vanhempiansa terveydentilaa ja pyrkivät samalla keräämään jotain tietoa tai vinkkejä siitä, mihin suuntaan perheen ja samalla heidän elämänsä oli mahdollisesti muuttumassa. Kun tulevaisuutta varjosti epävarmuus, pyrkivät lapset keräämään edes joitakin tiedonmurusia hallitakseen nykyyhetkeä. Lasten valppautta lisäsi myös tiedonpuute. Lapsille ei läheskään aina kerrottu asioista, joilla oli vaikutusta heidänkin elämäänsä. Voidaan ajatella, että vanhemmat eivät olleet aina valmiita kohtaamaan lapsen tunteita ja kysymyksiä, joita asioiden käsittely olisi heissä herättänyt. Vanhemmilla oli riittäviä vaikeuksia omienkin tunteiden käsittelyssä. Pienten, alle kouluikäisten lasten saattoi olla vaikeata ymmärtää myös vanhempien käytöksen ja heidän vammojensa tai rasitusten välinen yhteys.

Eriyiseen valppauteen ja tilanteiden ennakointiin ajautuivat lapset, jotka syystä tai toisesta menettivät luottamuksensa vanhempien käyttäytymisen ennakoitavuuteen. Ville Kivimäki on kirjoittanut, että monille sotilaiden lapsille oli erityisen haavoittavaa heidän isiensä käyttäytymisen ennakoimattomuus ja selittämättömyys (Kivimäki 2010, 194). Isän muutoin tiukka tunnekontrolli saattoi yhtäkkiä ”räjähtää” vaikka kesken rauhallisen ruokailuhetken. Juuri mielialojen äkilliset vaihtelut koettiin raskaina (Nainen, s. 1948, s. 1405, PJS, SKS KRA; Mies s. 1939; Nainen, s. 1938, Oi Nuoruus, SKS KRA) kuten myös niiden selittämättömyys. Vuonna 1949 syntynyt nainen oppi vain osittain ymmärtämään tilanteet, jotka hermostuttivat hänen isäänsä:

Isä oli hermostunut, äkkipikainen ja väkivaltainenkin eikä voinut tietää, mikä asia milloinkin laukaisi kiukun. Yleensä joku vastoinkäyminen esim. jos säät eivät olleet suotuisat sadonkorjuuaikana ja jos sitten sattui lisäksi jotain muuta mikä ärsytti. (Nainen, s. 1949, s. 1228.)

Selityksiä kaipaavat lapset pyrkivät järjeistämään kukin omilla tavoillaan vanhempiansa järjettömältä vaikuttavan käyttäytymisen. Muistitiedon perusteella ainakin osa vaikeissa oloissa eläneistä lapsista pyrki ennakoimaan turvattomuutta ja kenties väkivallan uhkaa sisältäneiden räjähdysten tuloa – usein aistimalla ja tulkitsemalla vanhemman kulloistakin mielialaa. Lapsille oli raskasta erityisesti se, että he tiesivät ennemmin tai myöhemmin joutuvansa kohtaamaan heitä haavoittavaa käytöstä, mutta eivät kuitenkaan voineet tarkalleen ennustaa sen ajoitusta ja muotoa. Vanhempien tunnetilojen muutoksia pyrittiin joka tapauksessa lukemaan niin kasvojen eleistä, ruumiin asennoista kuin puheensävystä:

Minusta kehittyi herkkävaistoinen ja aistin kulloisenkin ilmapiirin. Näkyviäkin merkkejä siitä oli, kun isä hermostuneena kakisteli kurkkuaan, nuuskutti nenäänsä ja liikkui levottomasti. Olin hiljainen, arka ja kiltti lapsi ja sain siitä kiitosta ja hyväksyntää. Vetäydyin omiin oloihini ja kartoin tilanteita. (Nainen, s. 1949, s. 1228.)

Lasten elämä kodissa, jota leimasi kireä ilmapiiri ja ajoittainen turvattomuus, muuttui helposti ilottomaksi. Koulusta kotiin päästyään lapset joutuivat olemaan varpaisillaan. Ongelmien pitkittyessä lapset oireilivat ruumiillisesti. Vastaajat kertovat reagoineensa turvattomuuteen muun muassa vatsakivuilla (Nainen, s. 1953, s. 1368, PJS) ja turvattomuuden

kokemukset saattoivat seurata myös uniin. Vuonna 1943 syntynyt nainen kertoo nähneensä aikuisikänsä saakka painajaisia, joissa hän pakeni isäänsä metsään, jossa hänen jahtaamisensa jatkui. (Nainen, s. 1943, PJS, s. 1325) Aikalaiskeskustelussa lapsipsykologit kiinnittivät huomiota lasten ruumiillisten oireiden psyykkiseen taustaan. Muun muassa tunnettu lapsipsykologi Margit Borg näki monien ongelmien, esimerkiksi vuoteenkastelun, olevan mahdollisesti ”luonnollisia vastalauseita sietämättömäksi käynnyttä tilannetta vastaan”. (Borg 1938, 7, 80–82) Kodeissa lasten kasteluun suhtauduttiin hyvin eri tavoin, ja kastelusta ranskaiseminen vain lisäsi lapsen häpeän ja pelon tunteita, mikä entisestään pahensi tilannetta. (Hallman & Malmivaara 1951, 354.)

PJS ja Oi Nuoruus -keruuaineistoihin tukeutuen esitän, ainakin osasta vaikeissa oloissa eläneistä lapsista tuli herkkiä aistimaan kodin ilmapiirissä ja läheisissään tapahtuneita muutoksia. Valppaus lisäsi lasten elämänhallinnan tunnetta, mutta sillä oli myös hintansa: jatkuva varuillaanolo kulutti lasten voimia ja loi uuden stressitekijän heidän elämäänsä.

Luonto ja eläimet elvyttävänä ympäristönä

Enemmistö suomalaislapsista eli lapsuuttaan 1940- ja 1950-luvuilla maaseudulla, ja pääosa pientiloilla (Siiskonen 2004, 289). Oi Nuoruus -keruun vastaajista noin kolme neljästä kuvaa maaseudulle ja maaseudun kirkonkyltiin sijoittuvaa lapsuutta, ja siten vastaajien jakauma ja taustat ovat samansuuntaisia kuin ikäluokassa yleensä (Vehkalahti 2014, 61.) Samoin PJS-keruussa enemmistö vastaajista vietti lapsuuttaan maaseudulla, mutta taustatietojen hajanaisuudesta johtuen aineiston tarkempi erittely on vielä kesken. Maalaismiljöössä luonto ja eläimet olivat joka tapauksessa luonnollinen osa lasten kasvu- ja kehitysympäristöjä. Saadakseen hengähdystaukoja elämäänsä lapset halusivat vetäytyä omiin oloihinsa, mutta ahtaissa asunnoissa se ei aina ollut mahdollista. Ajan viettäminen pihapiirin eläinten kanssa ja luonnossa liikkuminen nousi yhdeksi keskeiseksi keinoksi vapautua kodin ahdistavasta tai vaikeaksi koetusta ilmapiiristä. Läpikäymieni keruuaineistojen perusteella erityisesti turvattomissa oloissa eläneille lapsille luonto ja eläimet näyttävät poikkeuksellisen merkityksellisinä. Sen sijaan vastaajat, joiden lapsuus näyttää suhteellisen turvattuna, käsittelevät luonto- ja eläinsuhdettaan pääasiallisesti työnteon näkökulmasta, osa myös maalaismiljöön elämyksellisyyttä korostaen. (Esim. Mies, s. 1941, Oi Nuoruus, SKS KRA) Lähes kaikissa vastauksissa kuvataan kuitenkin jollakin tavoin vastaajan suhdetta luontoon ja eläimiin, ja tämä on varsin ymmärrettävää: suurista ikäluokista kolme neljästä syntyi maaseudulle ja ympäristöihin, joista löytyi usein kanoja, lemmiä, porseita ja hevosia, sekä koiria ja kissoja. (Haapala 2004, 235, 238.)

Luonnossa ja eläinten kanssa vietetty aika oli osa maaseudun elämää, niin hyvässä kuin pahassa. Lapsuuden muistelussa luonto näyttää usein positiivisessa, jopa nostalgisessa valossa, mutta luonnon ja ilmaston kanssa jouduttiin myös kamppailemaan. Syksyllä ja talviaikaan kuljettuihin koulumatkoihin sisältyi myös pelottavia hetkiä. (Vrt. Tuomaala 2011, 357.) Säkkipimeitä teitä ja polkuja kulkiessaan lapset joutuivat etenemään varovaisesti, tunnustellen, mikäli heillä ei ollut lyhtyjä tai lamppeja mukanaan. Kun päivä puolestaan alkoi valjeta, puut ja pensaat alkoivat muodostaa erilaisia kuvioita kirkastuvaa taivasta vasten. Näissä kuvioissa lapset saattoivat helposti nähdä hirviöitä ja noita-akkoja, joilla heitä oli peloteltu. Lapset joutuivat kulkemaan matkaansa sydän pamppaillen ja erilaiset metsästä kuuluvat risahdukset saattoivat nostaa jännityksen huippuunsa. (Vrt. esim. Nainen, s. 1949; Nainen, s. 1932, Oi Nuoruus, SKS KRA.)

Myös eläimet saattoivat näyttää vaarallisina lasten arjessa ja lapsia saatiin kieltää menemästä esimerkiksi talliin. Kotieläimet saattoivat ajoittain potkia, näykkä tai puskea

lapsia. (Esim. Nainen, s. 1935, Oi Nuoruus, SKS KRA.) Keruuaineistossa suhde eläimiin näyttää kuitenkin useimmiten lämpimässä valossa. Hevoset, lehmät, koirat ja kissat kuuntelivat lapsia, tarjoutuivat silittettäviksi ja ennen kaikkea eivät tuominneet lapsia. Varsinkin kissojen ja koirien, mutta myös kotieläinten kuten pienten vasikoiden ja karitsojen voidaan nähdä olleen lapsille helposti lähestyttäviä, sillä ne olivat heidän tasollaan maassa.

Kokemus eläinten osoittamasta kiintymyksestä näyttää erityisen merkityksellisenä niissä kuvauksissa, joiden kirjoittajat eivät kokeneet saaneensa lapsena vastakaikua ihmisiltä. Vastaavankaltaisia havaintoja on esitetty myös aiemmissa tutkimuksissa, muun muassa sijoitettujen lasten kaltoinkohtelun kokemuksista käsitellessä tutkimuksessa. Monissa lastenkodeissa ja koulukodeissa oli koiria, joiden läsnäolo oli tärkeää lasten jokapäiväisessä arjessa. (Hytönen et. al. 2016, 138.) Myös suomalaisten suhdetta hevoseen käsittelevässä kilpakeruussa on useita vastaavankaltaisia kertomuksia. (Leinonen 2013, 70) Tutkimusten mukaan niin aikuiset kuin lapset voivat saada eläimiltä emotionaalista tukea. (Kaarlenkaski 2012; DeMello 2012, 207–208) Eläinten voidaan nähdä auttaneen lapsia erityisesti heidän tunteidensa säätelyssä. Turvalliseksi koettujen aikuisten puuttuessa luonto ja eläimet saattoivat tarjota lapselle ympäristön, jossa hän kykeni rauhoittumaan ja rentoutumaan. (Vrt. Mies, s. 1939, PJS, s. 421)

Lasten ja lemmikkien väliset suhteet sisälsivät monenlaista vuorovaikutusta, sillä niin koirat kuin kissat saattoivat eri tavoin reagoida lasten eleisiin, ilmeisiin, heidän juttuihinsa ja liikkeisiinsä. Lemmikit tyypillisesti reagoivat myönteisellä tavalla saamaansa hellyyteen ja myös hakeutuvat ihmisten lähelle omasta tahdostaan. Lasten oli lemmikeille mahdollista kertoa niin murheistaan kuin salaisuuksistaan. (Vrt. Sinkkonen 2013, 37–38.) Palkitsevia kokemuksia saatiin myös pihapiiristä löytyvien kotieläinten kanssa touhuamisesta, vaikkapa niiden ruokkimisesta, joka antoi myös lapsille mahdollisuuden kokea, että heitä tarvittiin, ja että he kykenivät pitämään huolta pienistä vasikoista, karitsoista ja porsaista.

Kuva 2. Tyttö pitää sylissä emon hylkäämää karitsaa. Kuvausaika 4.7.1954, kuvaaja Ahti Rytkönen. Kuvalähde: Ahti Rytkösen kokoelma, Jyväskylän yliopisto.

Eläinten rinnalla myös luonto itsessään saatettiin kokea erityisen merkityksellisenä silloin, kun elämä aikuisten kanssa tuntui lapsista vaikealta. Kulkiessaan luonnossa lapset pääsivät pakoon erilaisista sosiaalisista vaatimuksista ja pystyivät vetäytymään omaan rauhaan ja yksityisyyteen. (Korpela & Staats 2014, 352.) Joissakin tapauksissa lähiluonto muodosti konkreettisen turvapaikan, jonne paettiin väkivallan uhkaa. Vuonna 1939 syntynyt mies kuvaa, miten hän ajautui voimakkaaseen riitaan juopottelevan isänsä kanssa, ja lähti purkamaan omaakin vihaansa läheiseen metsään: ”Juoksin, juoksin ja hain itseäni soiden ja metsien takaa. Tulin kotiin vasta myöhään illalla, pesin itseni saunassa ja menin saunakamariin petille ja itkin niin turtana ja toivottomana, etten koskaan sen jälkeen.” (Mies, s. 1939, Oi Nuoruus, SKS KRA.) Useimmissa teksteissä kuvataan kuitenkin luonnossa liikumista vähemmän dramaattisissa tunnelmissa. Lähiympäristössä vaeltaessaan lapset löysivät usein kiinnostavia kohteita, joista ajan myötä syntyi heidän mielipaikkojaan, paikkoja joihin he hakeutuivat uudestaan. Vuonna 1930 syntynyt mies muistelee luonnossa kulkemista juuri eräänlaisena tutkimusmatkailuna:

Rauhaa rauhattomuuteen: luonnon ja eläinten merkitys vaikeissa oloissa eläneiden lasten elämässä, n. 1945–1960

Olen aina viihtynyt metsässä. Lapsuuden kotimäkki sijaitsi metsän reunassa. Alueella risteili paljon eläinten tekemiä polkuja. Kylän lehmätkin kulkivat siihen aikaan vapaasti luonnossa. Vain pienet kiviset peltoalueet oli aidattu. Nämä taianomaiset polut houkuttelivat meitä sisaruksia tutkimusmatkoille. (Mies, s. 1930, PJS, s. 911.)

Muistitiedon perusteella lasten mielipaikkoja luonnossa olivat erityisesti joenvarret, metsälammet, isot kivet ja erikoiset puut (kts. esim. Nainen, s. 1937, Oi Nuoruus, SKS KRA.) Ihmisten luontokokemuksia ja mielipaikkoja tutkinut Kalevi Korpela on todennut, että tietyn ympäristön kokeminen elvyttämisen on hyvin yksilöllistä. Viime vuosikymmenien tutkimuksissa on kuitenkin juuri luontoympäristöt koettu tyypillisesti elvyttävinä. Olennaista on, että mielipaikassa olo koetaan jollakin tavalla rentouttava ja mielihyvää tuottavana. (Korpela 2008, 69.) Ympäristöpsykologiaan perehtyneet tutkijat ovat esittäneet, että luonnossa olon rentouttavuus liittyy evoluutionäärisiin taipumuksiin: valppaudesta ja stressistä ylivirittynyt mieli löytää luonnosta kohteita, joiden katselu ei vaadi erityistä tarkkaavaisuutta tai ponnistelua. Uppoutuessaan luonnossa kulkemiseen tai lumoutuessaan luonnosta ihmisen elimistössä tapahtuu samalla fysiologisia muutoksia: jännitystilaa muuttuu rentoutuneisuudeksi ja ahdistuneisuuden tilalle saattaa nousta positiivinen mieliala. (Wells & Evans 2003, 312–313, 325.)

Kuva 3. Lapsi on löytänyt viljankorjuun keskellä oman piilopaikan. Kuhmoinen, 1950-luku. Kuvalähde: Ahti Rytkösen kokoelma, Jyväskylän yliopisto.

Vuonna 1931 syntynyt mies muistelee monipuolista kasvuympäristöönsä seuraavasti:

Laajan pihan monia eri tarkoituksia varten tehdyt rakennukset olivat jo siinänsä jänniä paikkoja lapselle, sillähän olihan elosuojissa valtavia kasoja heiniä ja olkia, joihin kaivoin käsilläni piilopaikkoja, omia pesiä, joissa saattoin leikkiä ja haaveilla. (Mies, s. 1931, Oi Nuoruus, SKS KRA)

Mielipaikassa ollessaan lapsi sai olla oma itsensä ja selvittää ajatuksiaan, itkeä pois pahaa oloaan, ja kenties unelmoida paremmasta. (Nainen, s. 1943, s. 1323, PJS.) Lapset saattoivat myös konkreettisesti rakentaa oman mielipaikkansa majan tai piilopaikan muodossa. Majaa rakentaessaan lapsi samalla muokkasi ympäristöönsä, mikä saattoi tuottaa positiivista minäkäsitystä, tunnetta siitä, että minä osaan ja pystyn hallitsemaan ympäristöni ja maailmaani. (Vrt. Sobel 2002.)

Kulkiessaan luonnossa lapset kohtasivat myös isompia ja pienempiä eläimiä, ja nämä kohtaamiset saattoivat olla merkityksellisiä lapsille. Muurahaisten, erilaisten hyönteisten ja vaikkapa perhosten liikettä ja toimintaa katsellessaan lapset saattoivat kokea olevansa osa jotakin suurempaa kokonaisuutta. (List 2008, 86.) Lasten jokapäiväisen arjen materiaalisuutta kuvaavasta muistelukerronnasta antaa hyvän esimerkin seuraava vuonna 1937 syntyneen naisen kuvaus lapsuuden kesäpäivästä:

Etsimme yhdessä pihapiiristä mansikoita suihimme ja läträsimme savesta, jota löysimme hiekkakuopasta, enimmäkseen palloja, joita söimme leikisti pullina lepänlehtilautasilta. Keräilimme myös kiviä, seurailimme muurahaisten kulkemista, ihailimme perhosia ja poimimme kukkasia myös hänen äidilleen ja mummilleen. (PJS, Nainen, s. 1937, SKS KRA.)

Niukkuuden oloissa eläville lapsille luonto tarjosi rentoutumisen rinnalla myös mahdollisuuksia keräilyyn, joka on vuosikymmenistä toiseen ollut keskeisimpiä lasten harrastuksia. Keräillessään lapset kykenivät vaikuttamaan ulkoiseen ympäristöönsä, järjestelemään ja luokittelemaan keräilynsä kohteita, mikä loi heille hallinnan ja pystyvyyden tunnetta. Kaikki tämä saattoi vahvistaa lapsen myönteistä minäkuvausta, joka usein oli koetuksella turvattomissa oloissa. (Vrt. Belk 1994, 32.)

Yhteenveto: rauhaa rauhattomuuteen

Artikkelissani otin analyysin kohteeksi lasten jatkuvan varuillaanolon yhtenä vaikeissa oloissa eläneiden lasten käyttäytymismallina. Toisen maailmansodan päättymisen jälkeen tuhansissa suomalaisperheissä lapset joutuivat kohtaamaan ajoittaista ja välillä pitempikestoistakin turvattomuutta. Turvattomuuden kokemus liittyi useasti vanhempien käytökseen ja kasvatukseen, joihin löivät leimansa sodanjälkeiset vaikeat olosuhteet ja aikuisten elämää kuormittavat moninaiset elämänmuutokset ja sodan kokemuksiin liittyvät rasitukset. Vaikka kotiolut ahdistivat ajoittain lapsia, niin usein heidän jokapäiväisessä arjessaan vuorottelivat sekä haavoittavat että suojaavat tekijät. Otin lähempään tarkasteluun kuvaukset kansakouluikäisten lasten elämästä. He viettivät kodin lisäksi aikaa myös koulussa ja kodin ulkopuolella. Pientenkin lasten vapaa-aikaa vähensivät kuitenkin heillä teetettävät työt, joiden määrä saattoi olla huomattava varsinkin asutustiloilla.

Vertaisryhmissä vietettävä aika ja leikkiminen olivat merkittävä sosiaalisen tuen lähde vaikeissa oloissa eläville lapsille, mutta varsinkin harvaan asutuilla seuduilla lapset ja nuoret eivät aina löytäneet ikäistään leikkiseuraa lähiympäristöstään. Joissakin tapauksissa

myös vanhemmat kontrolloivat voimakkaasti lastensa liikkumista. Tällöin varsinkin lasten suhde luontoon ja eläimiin muodostui merkitykselliseksi. Artikkelissani tarkastelin lasten suhdetta luontoon ja eläimiin erityisesti tekijänä, joka elvytti jatkuvan varuillaanolon kultutamia lasten voimia. Muistitietoaineistoissa ajan viettäminen eläinten kanssa ja luonnossa näyttäytyy merkitykselliseksi koettuina hengähdystaukoina. Luonto ja eläimet eivät esittäneet sosiaalisia vaatimuksia lapsille. Luonnossa retkeillessään lapset löysivät usein mieli-paikkoja, joissa lasten omien tunteiden käsittely mahdollistui. Lasten jokapäiväinen toiminta, oli se sitten leikkiä lemmikin kanssa, kotieläimen hoitoa, majojen rakentamista tai vaikkapa keräilyä tai luonnossa samoilua, saattoi myös tuottaa positiivisen onnistumisen kokemuksia, lisätä lasten uskoa omaan kykyihin ja samalla ylläpitää heidän henkistä hyvinvointiaan vaikeuksienkin keskellä.

Rajasin tarkasteluni maaseudun lasten ympäristökokemusten tarkasteluun, mutta on hyvä huomioida, että myös kaupunkilaislasten ympäristöistä löytyi emotionaalisia suoja-paikkoja (vrt. Biess 2010.) Tärkeään rooliin nousivat muun muassa elokuvateatterit. Samaistumalla roolihenkilöihin lasten oli mahdollista käsitellä heidän avullaan elämänsä turvattomuutta, pelkoja, mutta myös salaisia toiveitaan turvallisessa ympäristössä (ks. Nainen, s. 1941, PJS, s. 1368.) Toisaalta myös urbaanista ympäristöistä lapset saattoivat löytää omia mielipaikkojaan: niin merenrannoilta, kerrostalojen kellareista kuin halkopinojen väleistä (vrt. Laakkonen 2011.) Olennaisinta oli, että lapsi itse koki ympäristönsä turvalli-seksi.

Suoritettu analyysi vahvistaa osaltaan aiemman ympäristöpsykologisen ja ihmistieteellisen eläintutkimuksen havaintoja siitä, että lasten hyvinvointia suojaavia tekijöitä löytyy paitsi lapsen läheisistä ihmissuhteista, myös elollisesta ja elottomasta luonnosta; erityisesti lasten mielipaikoista ja positiivisiksi koetuista, turvaa, lohtua ja pystyvyyden tunnetta luoneista eläinsuhteista. Tarkastelussani keskityin lasten yksilöllisten ympäristökokemusten tarkasteluun, mutta jatkotutkimuksessa olisi syytä kiinnittää huomiota luonto- ja eläinkoke-musten sosiaalisuuteen ja laajemmin lasta suojaavien tekijöiden monikerroksellisuuteen tai samanaikaisuuteen. Usein lapset liikkuivat luonnossa pareittain tai ryhmässä, sisarusten tai ystävien kanssa, jolloin elvyttäviin luontokokemuksiin saattoi liittyä myös vertaisten tarjoamaa sosiaalista tukea.

Lähteet

Arkistoaineistot

Perheissä jatkunut sota? Keruu toisen maailmansodan jälkeisen perhe-elämän muistitiedos-ta 1.10.2015–31.5.2016, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Oi Nuoruus, Nuoruus eilen –sarja, 15.5.–30.11.2010, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kuva-lähteet

Jyväskylän yliopisto/ Avoimen tiedon keskus/Tiedemuseo/ Keski-Suomen muustiarkisto/
Ahti Rytkösen kokoelma.

Kirjallisuus

Aura, S., Horelli, L. & Korpela, K. 1997. Ympäristöpsykologian perusteet. Porvoo: WSOY.

Belk, Russel W. 1995. Collecting in a Consumer Society. London: Routledge.

- Biess, Frank 2010. 'Feelings in the Aftermath: Toward a History of Postwar Emotions'. In *Histories of the Aftermath. The Legacies of the Second World War in Europe*, ed. Frank Biess & Robert G. Moeller, 30-48. New York: Berghahn Books.
- Chawla, Louise 2014. Children's Engagement with the Natural World as a Ground for Healing. Teoksessa M. E. Krasny & K. G. Tidball (toim.) *Greening in the Red Zone: Disaster, Resilience and Community Greening*. Heidelberg, Germany: Springer, 111–124.
- DeMello, Margo 2012: *Animals and Society. An Introduction to Human-Animal Studies*. New York: Columbia University Press.
- Eriksson, Mia, Räikkönen, Katri, & Eriksson, Johan. G. 2014. Early Life Stress and Later Health Outcomes—Findings from the Helsinki Birth Cohort Study. *American Journal of Human Biology*, 26, 111–116.
- Gleason, Mona 2016. "Avoiding the agency trap: caveats for historians of children, youth, and education" *History of Education*, 45:4, 446-459.
- Haapala, Pertti 2004. Väki vähenee – Maatalousyhteiskunnan hidas häviö 1950 – 2000. Teoksessa Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia 3. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 233–254.
- Haikari, Janne 2009. *Latu auki elämään. Sippolan koulukodin historia 1909–2009*. Kouvolaa: Sippolan koulukoti.
- Hallman, Niilo & Malmivaara Katri 1951. Vuoteenkastelusta lapsilla huomioonottaen erityisesti ympäristötekijäin vaikutuksen. *Duodecim* 67 (4), 346–359.
- Heikkilä-Halttunen, Päivi 2000. Kuokkavieraasta oman talon haltijaksi. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionalisoituminen ja kanonisoituminen 1940–1950-luvuilla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heilala, Cecilia 2016. *The child in the eye of the storm – unveiling the war child syndrome*. Yliopistollinen väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- Helanko, Rafael 1960. On the Small Groups of School-Age Girls in Turku. *Annales Universitatis Turkuensis. Turun yliopiston julkaisuja. Ser. B, Vol 76*. Turku.
- Helanko, Rafael 1953. Turun poikasakit. Sosiologinen tutkimus 9–16-vuotiaitten poikien spontaanisista ryhmistä vv. 1944–1951. Turun yliopiston julkaisuja.
- Hytönen, Kirsi-Maria, Malinen, Antti, Salenius, Paula, Haikari, Janne, Markkola, Pirjo, Kuronen, Marjo & Koivisto, Johanna 2016. Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016:22. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Häkkinen, Antti 2014. "Kun yhteiskunta tuli kylään": nuorisosukupolvien erilaiset yhteiskuntakohtaamiset ja -kokemukset. Teoksessa Kaisa Vehkalahti & Leena Suurpää (toim.) *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Helsinki: Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 152, 32–54.
- Ikonen, Marja 1962. Amurin tyttöjen ryhmittyminen ja ryhmäisyys. Yhteiskunnallinen korkeakoulu.
- Jormakka, Leena 1956. Hankasalmen kansakoululaisten poikasakit. Yhteiskunnallinen korkeakoulu.
- Kaarlenskaski, Taija & Ung-Lanki, Sari 2013: Ikkunoita ihmistieteelliseen eläintutkimukseen. *Elore* (vol. 20), 7-12.
- Kananen, Heli 2010. *Kontrolloitu sopeutuminen - ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946-1959)*. Jyväskylä Studies in Humanities 144. Jyväskylän yliopisto.
- Katajala-Peltomaa, Sari & Vuolanto, Ville 2009. Lapsi ja uskonto. Kaksi näkökulmaa sosialisointiin myöhäisantiikissa ja sydänkeskijällä. *Kasvatus & Aika* 3 (3), 9–26.

- Kivimäki, Ville 2010. Sodan rampauttama vanhemmuus. Teoksessa Näre, Sari (toim.), Sodan kasvattamat, s. 186–209. Helsinki: WSOY.
- Korkiakangas, Pirjo 1996. Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa. Kansatieteellinen Arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Korpela, Kalevi 2008. Ympäristö ja positiiviset tunteet. Teoksessa Mieli ja terveys: ilon ja muutoksen psykologiaa. Toim. Punamäki, R-L., Nieminen, P. & Kiviaho, M. Tampere: Juvenes-Print, 59–78.
- Korpela, Kalevi & Staats, Henk 2014. The Restorative Qualities of Being Alone with Nature. Teoksessa Robert J. Coplan & Julie C. Bowker (toim.) The Handbook of Solitude. Psychological Perspectives on Social Isolation, Social Withdrawal, and Being Alone. Wiley Blackwell., 351–367.
- Korpela, Kalevi, Hartig, Terry, Kaiser, Florian, G. & Fuhrer, Urs 2001. Restorative experience and self-regulation in favorite places. *Environment and Behavior* 33:4, 572–589.
- Kupiainen, Heikki et. al. 1995. Korpivaelluksesta uuteen maaseutuun. Teoksessa Erkki Laitinen (toim.) Rintamalta raivioille. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta. Jyväskylä: Atena kustannus.
- Kärnä, Leena 1964. Petäjäveden kirkonkylän poikasakkien toiminta. Yhteiskunnallinen korkeakoulu.
- Laatu, Markku 2012. Lemmikkieläimet hyvinvoinnin ja sosiaalisen turvan tuottajina. Teoksessa Tuula Helne & Tiina Silvasti (toim.) Yhteyksien kirja. Etappeja ekososiaalisen hyvinvoinnin polulla. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 255–270.
- Laakkonen, Simo 2011. Asphalt kids and the matrix city: reminiscences of children's urban environmental history. *Urban History*, 38:2, 301-323.
- Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi 2013. The sensitive interpretation of emotions: methodological perspectives on studying meanings in oral history text. Teoksessa Frog, Pauliina Latvala, & H. F. Leslie (toim.), *Approaching methodology: Second revised edition*, 249–266. Helsinki: Academia scientiarum Fennica.
- Leikin ympäristö 1982. Lasten ulkoleikkimahdollisuudet Helsingissä; leikkialueprojektin perusselvitys. Helsingin kaupungin kaupunkisuunnitteluvirasto. Asemakaavaosasto.
- Leinonen, Jenni 2004. Families in Struggle. *Child Mental Health and Family Well-being in Finland During the Economic Recession of the 1990s. The Importance of Parenting*. Helsinki: University of Helsinki.
- Leinonen, Riitta-Marja 2013. Palvelijasta terapeutiksi. Ihmisen ja hevosen suhteen muuttuvat kulttuuriset mallit Suomessa. Oulu: Oulun yliopisto.
- List, Ilka 2008. *The Secret Garden: Healing Through Nature*. Teoksessa Dennis McCarthy (toim.) *Speaking about the unspeakable : non-verbal methods and experiences in therapy with children*. Jessica Kingsley Publishers, 76–88.
- Malinen, Antti 2014. Perheet ahtaalla. Asuntopula ja siihen sopeutuminen toisen maailmansodan jälkeisessä Helsingissä 1944–1948. Helsinki: Väestöliitto.
- Masten, Ann S. 2014. *Ordinary Magic: Resilience in Development*. The Guilford Press.
- Meadows, Sara 2010: *The Child as Social Person*. Routledge.
- Ojanen, Markku 2013. Selviytyjiä & kukoistajia. Tutkimus sotaorpojen elämästä ja hyvinvoinnista. Tampere.
- Olsen, Stephanie (ed.) 2015. *Childhood, Youth and Emotions in Modern History: National, Colonial and Global Perspectives*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Pahkinen, Tuula 2002. Lukeminen elämässä selviytymisen välineenä. S. 7–14. Teoksessa Inovaara, Minna & Malmio, Anna (toim.): *Lukuhaastetta koko elämä. Äidinkielen opettajainliiton vuosikirja XLVI. Äidinkielen opettajain liitto*, Helsinki.
- Paksuniemi, Merja, Määttä, Kaarina & Uusiautti, Satu 2015. Childhood in the shadow of war: filled with work and play, *Children's Geographies*, 13:1, 114–127.
- Pietiläinen, Petri 2014. *Koirien Suomi: Kansanperinnettä ja historiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ponteva, Matti 1977. Psykiatriset sairaudet Suomen puolustusvoimissa vv. 1941–1944. Jatkosodan aikana sota- ja kenttäsaaraloissa hoidettujen sotilaspotilaiden epidemiologinen ja seurantatutkimus. Helsingin yliopiston kansanterveystieteen laitos.
- Punamäki, Raija-Leena 2002. The Uninvited Guest of War Enters Childhood: Developmental and Personality Aspects of War and Military Violence. *Traumatology*, Vol. 8, No. 3.
- Ranta-Knuuttila, Jaakko J. 1992. Sodan aivovammaiset. Sotainvalidien Veljesliiton Aivoinvalidit ry. 1941–1991. Helsinki: Yliopistopaino.
- Riutamaa, Eeva 2016. Maan korvessa kulkevi. Evakkolasten kasvukokemusten tunnemuis- tot ja hyvinvointi. Turku: Turun yliopisto.
- Rutter, Michael 2012. Resilience as a dynamic concept. *Development and Psychopathology* 24, 335–344.
- Salonen, Kirsi 2012. Mielen ja luonnon yhteyksiä – eko- ja ympäristöpsykologian näkökulma. Teoksessa Tuula Helne & Tiina Silvasti (toim.) *Yhteyksien kirja. Etappeja ekososiaalisen hyvinvoinnin polulla*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 235–247.
- Savolainen, Ulla 2015. Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Schuurman, Nora 2012. ”Hevoset hevosina”. Eläimen ja sen hyvinvoinnin tulkinta. *Dissertations in Social Sciences and Business Studies No 37*. Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta.
- Siiskonen, Pirjo 2004. Maatila yrityksenä javiljelijäperheen kotina. Teoksessa Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia III*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 289–311.
- Sköld, Johanna & Vehkalahti, Kaisa 2016. Marginalized children: methodological and ethical issues in the history of education and childhood, *History of Education*, 45:4, 403–410.
- Sobel, David 2002. *Children’s Special Places. Exploring the Role of Forts, Dens, and Bush Houses in Middle Childhood*. Wayne State University Press.
- Torsti, Pilvi 2011. Suomalaisten moniulotteiset sotakuvat. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2011, 309–323.
- Tuomaala, Saara 2011. Pulpeteista piholle, metsiin ja kaduille. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.): *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura., 352–369.
- Tuominen, Marja 2015. Lapin ajanlasku. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton Rauha. Vastapaino*, 39–69.
- Ungar, Michael (toim.) 2012. *The Social Ecology of Resilience. A Handbook of Theory and Practice*. Springer.
- Vehkalahti, Kaisa 2009. *Daughters of Penitence. Vuorela State Reform School and the construction of reformatory identity, 1893—1923*. Peter Lang.
- Vehkalahti, Kaisa 2014. Muisteltu ja kerrottu nuoruus 1920–1930-luvulla syntyneiden omaelämäkerrallisissa teksteissä. Teoksessa Kaisa Vehkalahti & Leena Suurpää (toim.)

Rauhaa rauhattomuuteen: luonnon ja eläinten merkitys vaikeissa oloissa eläneiden lasten elämässä, n. 1945–1960

- Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään. Helsinki: Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 152, 58–87.
- Venken, Machteld & Röger, Maren 2015. "Growing up in the shadow of the Second World War: European perspectives" *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 22:2, 199–220.
- Virkkunen, Gia 2010. "Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin" Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla. *Bibliotheca Historica* 127. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wells, Nancy M. & Evans, Gary W. 2003. Nearby nature a buffer of life stress among rural children. *Environment and behavior* 35 (3), 311-330.
- Wrigley, Julia & Dreby, Joanna 2005. Children and Inequality. Mary Romero & Eric Margolis (toim.) *The Blackwell Companion to Social Inequalities*. Blackwell Publishing, 213–237.

FT Antti Malinen työskentelee tutkijatohtorina Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella.